

ДО

**НАУЧНОТО ЖУРИ ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА НАУЧНАТА СТЕПЕН
„ДОКТОР НА НАУКИТЕ“
ЗА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД НА ПРОФ. РУМЕН МАРКОВ**

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д.ю.н. Борис Владимиров Велчев, преподавател по наказателно
право в Софийския университет за дисертационния труд на проф. д-р
Румен Марков на тема „Изключващи вината обстоятелства по българското
наказателно право“

При рецензирането на един дисертационен труд за придобиването на научната степен „доктор на науките“ на преден план винаги излиза авторът.

Проф. Румен Марков е безспорен авторитет след съвременните изследователи на наказателното право. Неговата научна продукция винаги е предизвиквала интерес в професионалната общност. Монографиите му посветени на такива фундаментални проблеми на теорията като приготвянето, престъпната и правомерна дейност на множество лица, доброволният отказ, принудата и разпоредбата на чл. 16а НК говорят за две обстоятелства.

Първото е, че трайните интереси на проф. Марков към въпросите на Общата част на НК са намерили своето логично продължение в последната му книга, посветена на изключващите вината обстоятелства.

А второто е, че изграденият му през годините потенциал на изследовател е позволил да напише един изключителен по своето съдържание и приноси труд.

Авторефератът също отговаря на всички изисквания и вярно и точно отразява съдържането на дисертационния труд.

Като автор проф. Марков е подходил към изследването на един труден въпрос на теорията на наказателното право с оправдано самочувствие. Написал го е с безкомпромисен научен език и стил, но и по начин, който би бил разбираем за студентите. Впрочем, тази констатация, макар и вярна, сигурно е излишна по отношение на утвърден автор като проф. Румен Марков защото само посочва очевидното. Не бих искал да посочвам и друго очевидно обстоятелство – задълбоченото познаване на цялата научна литература по темата и на съдебната практика.

В неговия увод има една декларация – че той ще опита да разработи темата „честно, обективно и необременено“.

Успял е. Създал е теоретичен модел за усъвършенстване на законодателството, както е и посочено на корицата на книгата.

Дисертационният труд е със солидният обем от 361 страници и в структурно отношение е разделен на увод, пет глави и заключение.

В първата глава авторът изяснява общото понятие за изключващите вината обстоятелства. Той основателно посочва, че прилагането на нормите на чл. 14-16 НК предполага четири предварителни условия – вменяемост, деяние, обществена опасност и обективна съставомерност на деянието.

В първият раздел, посветен на предпоставките за прилагане на разпоредбите на чл. 14-16 НК, авторът се спира първо на вменяемостта. Там той прави интересен и обоснован извод – има разлика между невменяемост и липса на вменяемост. Поради това, той основателно подчертава, че и липсата на вменяемост /извън хипотезата на чл. 33, ал. 1 НК/ също изключва приложимостта на нормите на чл. 14-16 НК.

Проф. Марков разглежда понятието за деяние по смисъла на НК. Той стига до извода, че в отсъствието на деяние не може да има както вина, така и изключващи вината обстоятелства. Същият извод е защитен и в следващия абзац, посветен на обществената опасност – без нея не може да има изключващи вината обстоятелства.

В последния параграф на раздела Марков обосновава извода, че отсъствието на вина поради отсъствието на някое от предпоставящите я условия изключва и приложимостта на разпоредбите на чл. 14-16 НК, въпреки, че безвиновното деяние си остава наказателно противоправно и общественоопасно.

Вторият раздел в първата глава е посветен на понятието „обстоятелство“ по чл. 14-16 НК.

Още в началото ѝ, авторът прави предложение за нова разпоредба в НК, според която, ако едно лице само се постави в състояние, изключващо вменяемостта и в това състояние извърши престъпление, да се наказва с наказанието, предвидено за съответното престъпление /с.51/. Това предложение може да се окаже спорно, може да породи съмнение за безвиновна наказателна отговорност за конкретно престъпно деяние. Същевременно, то не може да се отхвърли с лека ръка, защото подобна разпоредба неслучайно има и в чл. 31 , т. 1 /б/ от Римския статут. Впрочем, спорните предложения, тези които пораждаат дискусия, също имат своето място сред научните приноси на автора.

Марков разглежда „обстоятелствата“ в тесен и в широк смисъл. В тесен смисъл, това са тези, посочени в чл. 14-16 НК, а в широк смисъл са обстоятелства, които са „далечната причина, която води до липса на психическо съдържание на умисъла или изключват елемент от понятието за непредпазливостта.“ /с. 56/

Третият раздел е посветен на свободата на волята в контекста на темата на изследването. В първата му част, той завършва с убедителния извод, че когато лицето няма избор в поведението си, тогава свободата на волята му е изключена, което е естествен преход към анализа на понятията „свобода“ и „отговорност“.

Тези две понятия Марков разглежда като предпоставка за мотивиращата сила на наказателния закон и „принципната постижимост на целите на специалната и генералната превенция“ /с. 64/. Свободният избор,

според него е не само необходимо условие за укоримостта на престъпното деяние, но и на моралната допустимост на наказанието. Не може да не бъде споделен изводът, че наказанието, наложено без вина е само безсмислено отмъщение /с.65/.

Авторът застъпва тезата, че виновното поведение е израз на свободната воля на деца и основателно заключава, че „нормите на чл. 14-16 НК са правно основание за изключването на наказателната отговорност на вменяемо лице, чието обективно съставомерно деяние не изразява неговата свободна воля“ /с. 73/. Едва ли може да бъде казано по-кратко и по-точно.

В края на първата глава авторът формулира и основния приносен момент в нея – определението на понятието „изключващо вината обстоятелство“ /с. 73/.

Втората глава е посветена на грешката по чл. 14 НК.

Основно място в тази глава авторът е отделил на производността на грешката от съдържанието на вината. Детайлно са разгледани незнанието по смисъла на чл. 14 НК и неговият предмет, като проф. Марков стига до извода, че грешката по чл. 14, ал. 1 НК изключва не само умисъла, но и самонадеяността, като грешката по чл. 14, ал. 2 НК се отнася само до небрежността /с.93/. За нея авторът прави и предложение *de lege ferenda*, /с.96/, което е напълно убедително и добре защитено.

Авторът разглежда и дискуссионния въпрос за грешката в обществената опасност.

Сигурно може да се спори за предложението му *de lege ferenda* да се уреди в закона и грешката в обществената опасност /с. 97/. Основното ми възражение тук авторът неволно е предугадил и преодолял с разбирането си за „социалната невменяемост“ /с.118/, което ще разгледам по-долу.

Не мога да не споделя позицията на автора, че в случаите на изкуствено и неоправдано инкриминиране на деяния не трябва да говорим за грешка в обществената опасност, а по-скоро да търсим решението на

проблема на основата на чл. 9, ал. 2 НК /с. 115/ или на основата на липса на вина, извън грешката. Съвършено правилно заключава проф. Марков „не можем да очакваме от дееца да съзнава субективните оценки на законодателя“.

Значим принос виждам в предложението на автора за регламентиране в НК на идеята за „социална невменяемост“. Струва ми се, че това предложение е напълно подходящо във време, в което създаваме големи групи от точно такива – социално невменяеми хора, които утре съвършено основателно могат да претендират, че не разполагат с нужното интелектуално ниво, за да съзнават обществената опасност на извършеното /с.118-121/.

Не мога да не съглася и с позицията на автора, че грешката представлява „последна и абсолютна правна гаранция за ненаказването на субекта, чието деяние не изразява свободната му воля и не заслужава укора на правноорганизираното общество“.

Значим принос на проф. Марков виждам и в подхода за изчерпателно разглеждане на всички аспекти на грешката /с. 122 и следващите/. Този анализ е пример за научна добросъвестност и изчерпателност към анализа на значими правни въпроси.

Изцяло споделям становището на проф. Марков за грешката в причинната връзка и изводите, които той прави от анализа на няколко примера, обсъждани и в старата правна литература. Заслужава да бъде отбелязана и тезата му, че при опит грешката е невъзможна, тъй като опитът предполага „субективният състав на престъплението да е напълно осъществен“ /с. 131/.

Разгледани са и правните проблеми, произтичащи от грешката относно признак на квалифициран състав, грешката относно несъставомерни обстоятелства /която авторът правилно посочва, не може да изключи вината, но може да се отрази на нейната степен – с. 134/, мнимото престъпление /което е разграничено от „обратната грешка“ - с.

139-146/ и грешката относно несъставомерното намаляващо наказанието обстоятелство /с. 147 – 154/.

Втората глава завършва с анализа на проф. Марков за извинителната и неизвинителната грешка и на юридическата и фактическа грешка.

Третата глава е посветена на случайното деяние по чл. 15 НК.

В първия параграф авторът критикува законовата постановка на непредпазливостта в частта ѝ „мислел да ги предотврати“ и подкрепя изразеният от Ненов извод, че случайното деяние „очертава обратният аспект на непредпазливостта“ /с. 167/. Проф. Марков детайлно и на основата на задълбочено познаване на съдебната практика анализира понятията „бил длъжен“ /с. 168-170 и „могъл да предвиди“ /с. 171-184/ общественоопасните последици.

Приносен характер има и определението на автора за „случайно деяние“. Разбира се, вероятно определението би могло да бъде някак по-лаконично, но въвеждането на признака „възможност да предотврати последиците“ е отлично обоснована /с.196/.

Вторият параграф на третата глава съпоставя грешката и случайното деяние. Авторът убедително защитава необходимостта от запазването и на двата института в българското наказателно право, като очертава разделното им приложно поле /с.199-200/. Тук бих искал да открия и извода, че случайното деяние е правното основание за изключване на несъставомерните общественоопасни обстоятелства при индивидуализацията на наказанието.

Третият параграф разглежда въпроса за относимостта към вината на обективния критерий „длъжен да предвиди общественоопасните последици“. Тук проф. Марков основателно поставя въпроса, допустимо ли е една противонорменост да бъде въздигната в елемент от понятието за вина /с.205/. Оригинално е разбирането на автора, че изискването „длъжен да предвиди“ следва да отпадне от правната уредба и на небрежността и на случайното деяние /с. 209/.

Проф. Марков основателно задава и подценени досега въпроси, като този – наистина ли има конкретни правила за дължимо поведение във всички житейски области /с.214/? Съвсем разбираем е неговият скепсис. И е основателен, според мен, изводът, че „бил длъжен“ не може да играе ролята на универсален критерий и той трябва да отпадне от закона. Съвършено уместни предложения за усъвършенстване на законодателството са формулирани в края на третата глава /с. 226-228/.

В четвъртата глава са разгледани въпросите на изпълнението на противоправна служебна заповед по чл. 16 НК.

Още самото заглавие на главата очертава предложение *de lege ferenda* на проф. Марков – заповедта да се определи не като неправомерна, а като противоправна /с. 230/. В първия параграф авторът разглежда условията за приложимост на чл. 16 НК. Особено внимание е отделено на анализа за „очевидност“ /с. 236/ и на отговорността на началника, издал противоправната служебна заповед. Проф. Марков според мен убедително обосновава тезата си, спорейки с други автори, че в този случай се касае до посредствено извършителство /с.241/. Подробно са разгледани двете основни хипотези по прилагането на чл. 16 НК – когато деецът изобщо няма представа за противоправния характер на заповедта и когато той има съмнения в това, макар и без представя, че му се налага да осъществи очевидно за него предложение. Основателно проф. Марков заключава, че в последния случай чл. 16 НК всъщност не изключва вината, а наказуемостта на извършеното деяние /с.257/. Анализът му води и до интересно предложение *de lege ferenda*, направено в края на главата /с.259/.

Петата глава е посветена на „новия“ чл. 16а НК. Въпросната разпоредба е дала основание на проф. Марков да направи за първи път комплексен и пълен анализ на въпроса с принудата като изключващо вината обстоятелство. Съвсем закономерно този анализ започва с определянето на обекта на принудата по чл. 143 НК, който авторът вижда в

личната свобода на пострадалия. Разграничени са хипотезите на *vis absoluta* и *vis compulsiva*.

Особено внимание авторът отделя на отражението на принудата, разбирана като *vis compulsiva*, върху свойствата на престъплението. Това закономерно е довело до разглеждането на редица аспекти на крайната необходимост по чл. 13 НК и по-специално – принудата като източник на опасността /с. 291/. Основателно е посочено, че принудата не може на собствено основание и извън обстоятелствата по чл. 12-13а НК да изключи обществената опасност и противоправността на деянието /с.292/. Авторът правилно обобщава, че принудата ограничава свободата на волята и поради това има значителна роля при индивидуализацията на наказанието, като снижава степента на обществената опасност на извършеното /с. 308/.

Проф. Марков продължава анализа си с правната природа на института на чл. 16а НК. Напълно споделям оценката му за неправилното транспониране на европейското право, относимо към трафика на хора, още повече, че и аз в миналото съм изказвал подобни становища. Поради това, не мога да не споделя с извода му, че се касае до „изкуствена квазиправна конструкция“ /с.349/, който всъщност не изключва вината, а може би единствено наказуемостта на деянието. Изцяло споделям извода му, че е неоправдано жертвите на трафик или сексуална експлоатация да не се наказват, когато не са осъществили определено посткриминално поведение, което да оправдае изключването на наказателната им отговорност. Лекотата, с която едно лице може да се представи в наказателния процес като жертва на трафик, създава реални възможности за злоупотреба с право /с. 360-361/. Накрая, съгласен с позицията на автора и за систематичното място на разпоредбата на чл. 16а НК – в Особената част, като елемент от уредбата на трафика на хора.

В заключението, проф. Маков прави внушително обобщение на научните приноси в дисертационния труд. Повечето от тях вече посочих на систематичните им места. Останалите също имат своите основания да

бъдат квалифицирани като съществени научни приноси /с.366-377/. Нито един от посочените приноси не е създаден без солидна наказателноправна аргументация. Не само в количествено отношение, но и от гледна точка на качеството – развитието на правната наука, тези приноси са много повече от достатъчни за получаването на научната степен „доктор на науките“.

Същото важи за предложенията *de lege ferenda*, обобщени в края на изложението /с. 377-380/.

Дисертационният труд на проф. Румен Марков „Изключващи вината обстоятелства по българското наказателно право“ съдържа научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката и отговарят на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ). Дисертационният труд показва, че дисертантът проф. Румен Марков притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения в областта на наказателното право, като демонстрира качества и умения за научни изследвания, довели до значими научни и практически приноси.

Поради гореизложеното, убедено давам своята положителна оценка за представения дисертационен труд и предлагам на научното жури да присъди степента ‘доктор на науките’ на проф. Румен Марков.

проф. Борис Велчев, д.ю.н.

TO

**THE SCIENCE COMMITTEE FOR THE AWARD OF THE
“DOCTOR OF SCIENCE” DEGREE
FOR PROF. RUMEN MARKOV’S THESIS**

R E V I E W

by prof. Boris Vladimirov Velchev, Dr. Sc., professor of Criminal law at St. Kliment Ohridski University of Sofia, regarding the thesis on the topic of “Circumstances ruling out guilt under the Bulgarian Criminal law” by prof. Rumen Markov, Ph.D.

In a review of a thesis for the acquisition of the science degree "Doctor of science" its author always comes at the forefront.

Prof. Rumen Markov is an unquestioned authority amongst the contemporary researchers of criminal law. His scientific production has always provoked interest within the professional community. His works on such fundamental theoretical issues as preparation, criminal and legitimate activities of multiple individuals, voluntary refusal, duress and the provision of Art. 16a of the Bulgarian Criminal code (CC) attest to two facts.

The first one is that Prof. Markov’s lasting interests towards issues of the General Part of the CC have found their logical extension in his latest book that focuses on the circumstances ruling out guilt.

The second one is that the research potential he has built through the years has allowed him to produce a work that is exceptional with its content and scientific contributions.

The summary of the thesis also fulfills all of the conditions and reflects its contents correctly.

Prof. Markov as an author has approached the research of a difficult topic of the criminal law theory with confidence that is justified. The thesis has been

written in uncompromising scientific style and language, but also in a manner that would be apprehended by students. Apropos, this observation, although being correct, is probably unnecessary, because it is merely stating the obvious regarding an established author like prof. Rumen Markov. I would also not want to point out to another apparent fact – his in-depth knowledge of the scientific literature and case law on the subject.

There is one particular statement in the introduction of his thesis - that the author will attempt to research the subject "honestly, objectively and without prejudice".

He has succeeded in that attempt and has introduced a theoretical model for improvement of the legislation, as pointed out on the book's cover.

The thesis has a solid volume of 361 pages, and its structure consists of an introduction, five chapters, and a conclusion.

In Chapter one the author clarifies the general notion of the circumstances ruling out guilt. He justifiably points out that the application of the provisions of art. 14 through 16 of the CC requires the existence of four prerequisites – imputability, a conduct, social danger and the conduct to be objectively constituted as a crime.

In Section 1 that focuses on the prerequisites for application of the provisions of art. 14 through 16 of the CC, the author first examines the imputability. In this section, he makes an impressive and justified conclusion about the existence of a distinction between insanity and absence of imputability. As a result, he justifiably emphasizes that the absence of imputability /outside the hypothesis of art. 33, par. 1 of the CC/ also rules out the application of the provisions of art. 14 - 16 of the CC.

Prof. Markov then examines the notion of conduct in the sense of the CC. He reaches the conclusion that in cases when the conduct is absent, there can't be guilt or circumstances ruling out guilt. The conclusion is also justified in the next paragraph, which concentrates on social danger – without social danger, there can be no circumstances ruling out guilt.

In the last paragraph of this section, Prof. Markov justifies his conclusion that the absence of guilt as a result of the absence of some of its prerequisites, also rules out the application of the provisions of art. 14 - 16 of the CC, despite the fact, that the even without guilt, the conduct remains unlawful and dangerous to the society.

The second section of Chapter 1 focuses on "circumstance" as a notion and its meaning under art. 14 - 16 of the CC.

At the beginning of this section, the author suggests a new rule in the CC, which provides that when an individual puts himself in a state that rules out imputability and commits a crime while in that state, the individual shall be punishable with the punishment provided for that crime /p. 51/. This suggestion could prove to be controversial and could cause concern about the existence of criminal liability for a certain criminal conduct. At the same time, the suggestion cannot be dismissed light-handedly, since such a provision exists in art. 31, item 1 /b/ of the Roman statute. Apropos, such controversial suggestions that may lead to discussions, could also be placed amongst the author's scientific contributions.

Prof. Markov examines "circumstances" in both strict and broad sense of this notion. In its strict sense, the notion includes circumstances pointed out in art. 14 through 16 of the CC, while its broad sense includes circumstances, which are "the remote reason that leads to an absence of intent's mental content or rule out an element of the notion of negligence" /p. 56/.

The third section deals with free will in the context of the researched topic. The author concludes the first paragraph of this section with the justified conclusion that in cases when an individual has no choice about his conduct, his freedom of will is ruled out and that is a natural transition to the analysis of the notions of "freedom" and "liability".

Prof. Markov reviews those two notions as prerequisites of the motivating force of the Criminal law and "the principle attainability of the goals that special and general prevention have" /p. 64/. In his opinion, the freedom of choice is not

only a necessary condition for the apprehensiveness of the criminal conduct, but also for the moral eligibility of the punishment. I cannot argue with the conclusion that punishment, imposed when guilt is absent is solely an unreasonable revenge /p. 65/.

The author supports the stance that guilty conduct is an expression of perpetrator's free will and reasonably concludes that "the provisions of art. 14 - 16 of the CC are legal grounds for ruling out the criminal liability of an imputable individual, whose conduct could be objectively constituted as a crime, but is not an expression of his free will" /p. 73/. This conclusion is as short and precise as it could possibly be.

At the end of Chapter 1, the author has introduced his main contribution in this chapter – the definition of "circumstance ruling out guilt" /p. 73/.

Chapter 2 analyses the mistake under art. 14 of the CC.

The main focus of this chapter is how the mistake derives from guilt. Ignorance in the sense of the provision of art. 14 of the CC and its object are reviewed in detail and prof. Markov reaches to the conclusion that the mistake under art. 14, sec. 1 of the CC rules out not only the intent but also the conceit, while the mistake under art. 14, sec. 2 of the CC refers only to recklessness. Regarding the mistake under art. 14, sec. 2 of the CC the author has made a *de lege ferenda* suggestion that is well argued and convincing /p. 96/.

The author also analyses the controversial issue of the mistake regarding the social danger.

It is possible to argue his *de lege ferenda* suggestion for the regulation of mistake regarding the danger to society. The author has unintentionally foreseen my main objection regarding this suggestion, and he has overcome it with his stance on "social insanity", which I will review below.

I can only agree with the author's stance that in cases of artificial and unreasonable incrimination of conduct, this is not a mistake in the social danger and the solution should be found in art. 9, sec. 2 of the CC /p.115/ or in the absence of guilt outside of the mistake. Prof. Markov's conclusion that "we

cannot expect from the perpetrator to realize legislator's subjective assessments" is absolutely correct.

I find a significant contribution by the author's suggestion for the idea of "social insanity" to be regulated by the CC. In my opinion, this suggestion is reasonable in times, when we create large groups of socially insane individuals, who one day could justifiably claim, that they do not possess the intellectual level that is required in order for them to realize the social danger of their conduct /p. 188-121/.

I can only agree with the author's stance that the mistake constitutes "the last and absolute legal guarantee that an individual, whose conduct is not an expression of his free will and does not deserve the legally organized society's reproach, shall not be punished".

I also find prof. Markov's approach for an exhaustive review of all aspects of the mistake to be another important scientific contribution. His analysis is an example of scientific conscience and comprehensiveness towards the review of significant legal issues.

I completely support prof. Markov's stance on the mistake in the link of causation and his conclusions, based on a few examples, that have previously been discussed in older legal literature. His stance that mistake is not possible in cases of an attempted crime since the attempt requires that "the subjective features of the crime's constituent elements need to be completed" also deserves to be mentioned /p. 131/.

Legal issues, arising from the mistake regarding a feature of a qualified composition of a crime, the mistake regarding circumstances that are not features of crime's constituent elements /which, as the author correctly points out cannot rule out guilt, but can affect its degree – p. 134/, the ostensible crime /which is distinguished from the "reversed mistake" – p. 139-146/ and the mistake regarding circumstances that are outside the crime's constituent elements, but mitigate the punishment /p. 147 – 154/, have all been reviewed.

Chapter 2 concludes with prof. Markov's analysis of the excusable and inexcusable mistake and the factual and legal mistake.

The third chapter is dedicated to the accidental conduct under art. 15 of the CC.

In the first paragraph, the author criticizes the regulation of negligence regarding the element "intended to avert them" and supports prof. Ivan Nenov's stance that the accidental conduct "describes negligence's opposite aspect" /p. 167/. Based on his knowledge of the case law and with great detail, Prof. Markov analyses the notions "was obliged to /p. 168-170/" and "could foresee /p. 171-184/" the occurrence of consequences dangerous to society.

The Author's definition of "accidental conduct" can also be regarded as a scientific contribution. The definition itself could probably be shortened, but the introduction of the feature "possibility to prevent the consequences" is absolutely justified /p. 196/.

The second paragraph of Chapter 3 compares the mistake and the accidental conduct. The author defends the need to preserve both institutes of Bulgarian Criminal law convincingly and outlines their different scope /p. 199-200/. I would like to highlight his conclusion that an accidental conduct constitutes a legal ground for the exclusion of circumstances that fall outside the crime's constituent element when individualizing the punishment.

The third paragraph focuses on the issue of the relevancy of the objective criterion "obliged to foresee the consequences dangerous to society". Here prof. Markov reasonably raises the question is it acceptable to elevate unlawfulness to an element of the notion of guilt /p.205/. The author has an original stance that the requirement for the perpetrator to be "obliged to foresee" should be repealed from the provisions regarding recklessness and the accidental conduct /p.209/.

Prof. Markov also raises questions that have been underestimated so far, for example – are there indeed specific rules for required conduct in all areas of life /p.214/? His skepticism towards an affirmative answer to that question is entirely understandable. In my opinion, his conclusion that "was obliged to"

cannot be a universal test and needs to be repealed is justifiable. Prof. Markov's suggestions for improvement of legislation, formulated at the end of Chapter 3, are utterly appropriate /p. 226-228/.

In Chapter 4 the author examines the issues arising with the execution of unlawful official order under art. 16 of the CC.

In the chapter's title itself, Prof. Markov outlines his *de lege ferenda* suggestion the official order to be defined not as illegal, but as unlawful /p.230/. In the first paragraph, the author reviews the prerequisites for the application of art. 16 of the CC. He has paid significant attention to the analysis of the notion "obviousness" /p. 236/ and to the liability of the superior, who gave the unlawful official order. In my opinion, prof. Markov has argued with other authors' views and has convincingly justified his stance that the provision of art. 16 of the CC regulates cases of commission of crime through an intermediary /p. 241/. A detailed review has been made of the two main hypotheses under art. 16 of the CC – when the subordinate has no idea regarding the unlawful nature of the order and when he has doubts about it but still does not have an idea that he has to commit an obvious crime. Prof. Markov's conclusion that in the final hypothesis of art. 16 of the CC, it is not guilt that has been ruled out, but the punishability of the committed conduct /p. 257/. His analysis leads to an intriguing *de lege ferenda* suggestion, made at the end of the chapter /p.259/.

Chapter 5 discusses the novel 16a of the CC. This provision gave prof. Markov a reason to make for the first time a complete and complex analysis of duress as a circumstance ruling out guilt. The analysis properly begins with the determination of the duress' object under art. 143 of the CC, being seen by the author as the personal freedom of the victim. He has also made a distinction between the cases of *vis absoluta* and *vis compulsiva*.

The author pays significant attention to the reflection duress in the sense of *vis compulsiva* has on the crime's features. That properly led to a review of certain aspects of emergency under art. 13 of the CC and particularly duress as the source of danger /p.291/. It is reasonably pointed out that duress cannot on

its own grounds and outside the circumstances under art. 12 through 13a of the CC, rule out the social danger and unlawfulness /p.292/. Author's conclusion, that duress restricts free will and as a result of that has a significant role in the individualization of punishment by lowering social danger's degree, is correct /p. 308/.

Prof. Markov then proceeds his analysis with the legal nature of the institute of art. 16a of the CC. I fully support his assessment of the incorrect implementation of EU law regarding human trafficking even more so that in the past I have stated similar opinion myself. Because of that, I can only agree with his conclusion that art. 16 of the CC provides "an artificial, quasi-legal construction" /p. 349/ that in fact does not rule out guilt, but perhaps only the punishability of the conduct. I fully support his conclusion that it is unreasonable for the victims of human trafficking or sexual exploitation to remain unpunished when they have not committed certain post criminal conduct, that will justify the exclusion of their criminal liability. It could be quite easy for an individual to present himself as a victim of human trafficking during a criminal procedure and that creates real possibilities for abuse of rights /p. 360-361/. Lastly, I agree with the author's stance that the systematic place of the provision of art. 16a of the CC should be in the Special Part of the Bulgarian Criminal Code, as part of the human trafficking regulations.

In his conclusion, Prof. Markov makes an impressive summary of the scientific contributions of his thesis. I have already marked most of them at their respective places. There are also grounds for the rest of them to be determined as significant scientific contributions /p. 366-377/. Not even one of the scientific contributions is made without solid criminal law reasoning. These scientific contributions are more than enough for the acquisition of the science degree "Doctor of science", not only because of their quantity but also for their quality and the progress in the legal science they make.

The same applies to the *de lege ferenda* suggestions, summarizes by the author at the end of his exposition /p. 377-380/.

Professor Rumen Markov's thesis on the topic of "Circumstances ruling out guilt under the Bulgarian Criminal law" contains scientific, scientifically applicable and applicable conclusions that constitute genuine contributions to the Bulgarian legal theory and meet the requirements of the Development of Academic Staff in the Republic of Bulgaria Act. The thesis proves that its author prof. Rumen Markov possesses in-depth theoretical knowledge and professional skills in the field of Criminal law and demonstrates skills and qualities that have led him to contributions that are significant both theoretically and in practice.

Based on the preceding, I am convinced in my positive assessment of the presented thesis and suggest to the Science committee to award prof. Rumen Markov with the "Doctor of Science" degree.

prof. Boris Velchev, Dr.Sc.